

23. LA VILA AVANÇA, LA DINASTIA * ES COL·LAPSA

De la importància dels anys 1324 a 1343

Compartir governació entre Ciutat i la part forana no començà a ser contemplat fins a l'any 1315, baix el rei Sanç, segon fill de Jaume II. No obstant això, la integració administrativa de tota l'illa estava en marxa ja; havia començat a aplicar-se amb les ordinacions del rei Jaume II. Ell havia estat regent des del 1256 fins a la mort del seu pare el rei En Jaume, l'any 1276. Amb l'excepció dels anys 1285 a 1295, regna fins a la seva mort el 1311. Força diferent del seu pare, era un personatge més dedicat als detalls que a les grans gestes del projecte de Mallorca.

Jaume II, com el seu fill Sanç, que regnà del 1311 al 1324, s'esforçava per assegurar l'existència del regne de Mallorca enfront dels intents dels reis de Catalunya-Aragó i de França d'aixafar-lo. Fou una lluita desigual i cada any més complicada, en què els reis de Mallorca es dedicaven a cedir el mínim a un i altre pretendent. Simultàniament amb aquesta contesa mortal, Jaume II i Sanç, regnaren en un període de gran prosperitat i continuaven ordenant i polint l'administració reial. És evident que els atacs i la prosperitat estigueren relacionats.

A Ciutat, des del 1230 hi havia un batle reial i un lloctinent, més tard governador, que foren els representants del rei, delegats per vigilar el regne, administrar el seu règim i administrar la justícia, a més de cuidar el patrimoni particular i reial, assegurant-ne els seus ingressos. Durant les dues delegacions de poder a l'infant Pere de Portugal, la

regència de l'infant Jaume, o el regne de l'usurpador Alfons III de Catalunya-Aragó, havia estat el 'rei accidental' qui nomenava el seu lloctinent i el batle major.

El batle major de Mallorca fou cap d'una administració que comprenia tota l'illa, concebuda com un sol municipi gran. La plantilla reial s'amplià al llarg dels anys amb els càrrecs de Veguer, l'oficial amb autoritat damunt justícia i el Procurador reial, que assumia la responsabilitat dels interessos i ingressos particulars del monarca com a posseïdor del *domini eminent* de tota l'illa de

(*)

Vegeu la taula genealògica dels reis del Regne de Mallorca. Una interessant narració d'aquesta breu dinastia és el llibre de Martínez Ferrando, *La Tràgica Història dels Reis de Mallorca*. Vegeu 'fonts citades' o la bibliografia.

El rei En Jaume en consell. A dalt, el rei rep una còpia dels *Furs d'Aragó* del bisbe/jurista que les havia compilat l'any 1247. A baix, un grup de prohoms debaten. [Fig. 153]

Mallorca i domini directe d'una proporció considerable. Al 1249 es començava a desenvolupar el sistema de governació municipal amb la creació de sis jurats, els primers representants del poble.

Els jurats i el Consell

Un dels deures feudals més antics d'un vassall era donar 'consell' al seu senyor. Quan, en el Regne de Mallorca, el rei concedia la nominació de sis jurats, ells representaven el conjunt de tota la població de l'illa per ajudar a l'administració reial, i també per defensar els drets i privilegis concedits al poble per la monarquia. Els jurats tenien dret a nomenar els seus successors i podien convocar un nombre variable de prohoms (homes rectes) per ajudar en les seves tasques. Aquests formaven el Consell de la Ciutat, una institució que al segle XIII es va reunir de temps en temps per pronunciar-se i dirigir en temes concrets. El consell era el primer òrgan amb representació directe dels pobladors de peu i els seus participants assistien (sense vot) al procés d'escollir els nous jurats cada any.

La substitució del rei de Mallorca pel rei de Catalunya-Aragó entre 1285 i 1295 fou un cataclisme per alguns, però poc canvià a l'administració local. Jaume II i Alfons III foren oncle i nebot i la disputa entre ells fou per la sobirania, que vol dir l'autoritat suprema, no sobre la manera de governar. Després d'anys de negociació i la mediació del papa, el rei Jaume II recuperà la seva corona i la sobirania limitada sobre les Illes, cosa que mai havia perdut sobre les possessions continentals del regne. Ja des de l'any 1279, el rei de Mallorca havia jurat homenatge al rei de Catalunya-Aragó, que significava que havia perdut la seva condició de ser un

Rei Pere III d'Aragó, Catalunya i València, germà major del Rei Jaume II de Mallorca. El Rei Pere i els seus descendents foren els primers i més importants adversaris de la casa reial de Mallorca. [Fig. 154]

monarca totalment independent. De llavors ençà, els reis de Mallorca eren confirmats com vassalls dels seus parents continentals.*

Fou una dinastia breu, tan sols 67 anys d'exercir poder separaven la coronació de Jaume II com a segon "rei de Mallorca", al 1276, de la caiguda del seu nét, Jaume III. D'aquest total s'han de restar els anys 1285-1298 quan regnà Alfons III en un part del Regne de Mallorca, justament a les illes.

Ciudadans i forans

A partir del 1250 s'enlairaria l'economia rural de Mallorca, i al darrer quart del segle tendria lloc una ràpida expansió de la població fora de Ciutat, acompanyada d'una

prosperitat puixant. A la part forana però, hi havia un gran embolic de jurisdiccions, de domini reial, senyorial o eclesiàstic amb les divisions parroquials sobreposades. Per intentar subjugar aquest caos i concentrar el màxim de pobladors en unitats urbanes baix domini reial, es necessitava una ordinació, que té lloc l'any 1300.

És possible que no haguem comprès perfectament les *Ordinacions*. Tan sols tenim un document parcial, una transcripció d'una part de les *Ordinacions* copiada en un exemple del *Llibre del delmar del bestiar*, que documenta la recollida d'un impost. Historiadors han discutit i desglossat, sobretot, punts concrets, els models i la planificació individual, i han s'enfocat poc en la finalitat del projecte. Creiem que les ordinacions pretenien l'organització íntegra de tota la part forana en municipis, amb lògica geogràfica i un reglament uniforme. Les viles havien de ser la clau per aconseguir el desenvolupament administratiu de Mallorca, viles que serien gestionades a favor del monarca per batles i administracions locals nomenats per ell.

Binissalem no és un poble esmentat en la documentació fragmentària i de fet no fou incorporat legalment al reialenc fins el 1310. Pensem que aleshores no mancava ser fundada ni que entressin dotzenes de colonitzadors nous; necessitava una ordinació jeràrquica dels diferents pretendents a regentar el seu espai, un centre urbà amb serveis municipals racionalitzats, i l'estructuració d'un govern.

Què extrauria Binissalem de les *Ordinacions*, idè? El més important era ser designada una vila amb categoria de municipi, no tan sols una parròquia, entitat massa imprecisa i sense rellevància administrativa civil. Binissalem, ja la part més poblada i desenvolupada, fou el lloc obvi per muntar els serveis que defineixen una vila.

Les ordinacions tenien l'important efecte de donar una legitimació *ad hoc* als pobles forans, que encara no podien adquirir

legitimació *de iure* perquè l'illa continuava sent per llei i tradició un sol municipi amb el poder concentrat als òrgans de govern de Ciutat. Ni el rei podia fer tremolar l'oligarquia ciutadana, però a través de les noves viles intentava soscar el seu poder.

Vers una autoritat compartida

Progressar en l'exercici del poder polític era molt difícil de codificar. Els pobladors, com és natural, volien defensar els seus interessos econòmics. Ja havia començat la

Rei Alfons IV d'Aragó en consell l'any 1333. Observa l'escrivà, assegut a terra, que pren nota del procés. [Fig. 155]

lluita dels forans per la representació. Ells veien com els seus beneficis desapareixien a Ciutat en forma d'impostos i censos, i eren gastats purament en l'interès dels ciutadans. Ocorria fins a l'extrem que en temps d'escassetat, els mateixos productes

(*) Es recorda que el rei En Jaume fundà regnes nous a les seves conquestes de Mallorca i València, i fou simultàniament monarca de tres regnes, a més de comte de Catalunya i posseïdor d'uns comtats menors al nord de Catalunya i la ciutat de Montpeller, els quals foren incorporats al Regne de Mallorca a la seva mort.

Rei Jaume II d'Aragó, nebot i rival del Rei Jaume II de Mallorca. [Fig. 156]

agraris de la part forana eren destinats amb preferència a les taules de Ciutat. Ja a finals del segle XIII s'havia començat a consolidar un sentit de solidaritat, de tenir interessos en comú, entre els pobles forans. Era el primer pas necessari per aconseguir una veu per avançar en el seu propi interès.

La concessió que obligà els jurats de Ciutat a cedir per primera vegada una representació dels prohoms dels pobles forans per escoltar les seves reivindicacions, arribà l'any 1315. En aquell any el rei Sanç dictà una *"sentencia arbitral [...] que reconoció la personalidad jurídica de la universidad foránea, y le otorgó una representación permanente mediante un 'col-legi' de diez síndicos o Sindicat"* (Antonio Planas Rosselló, 1995, p. 8).

El Sindicat de Fora fou un òrgan col·lectiu, reconeixent que, *"La comunidad de las villas y parroquias de la parte foránea de Mallorca constituye una persona jurídica, la universidad foránea, sujeto de derechos y obligaciones"* (1995, p. 8).

La sentència donà pas per a la constitució d'un General Consell del Regne, una

assemblea amb representació directe de dos prohoms de cada parròquia, que havia d'actuar al mateix nivell que el Consell de la Ciutat.

Un privilegi establert no vol dir un dret assegurat. Segons Pau Cateura (1982, p. 203), *"dicha sentencia supone más un punto de partida que de llegada"*. Segons Planas Rosselló, *"La aplicación de la sentencia arbitral no fue pacífica desde el primer momento. Las autoridades ciudadanas y los oficiales reales obstaculizaron su cumplimiento, interpretándola restrictivamente y violando su espíritu"*. (Planas Rosselló. 1995, p. 65). Resulta que *"... los privilegios obtenidos por la universidad foránea durante el primer tercio del siglo fueron ignorados por los jurados y obstaculizados por los oficiales reales durante las dos décadas siguientes"* (1995, p. 72) fins al canvi de la dinastia.

"En cambio en el reinado de Pedro IV se produjo la consolidación de la comunidad de villas y de sus órganos de gobierno así como de su participación efectiva en la administración del Reino" (1995, p. 72).

Tan sols al 1384, setanta anys més tard d'obrir la porta, quasi al final del regnat de Pere IV, s'estableix *"un rudimentario sistema de representación proporcional que distingue entre villas mayores, medianas y menores"* (1995, p. 72).

El Període de transició

1. Les 'commocions' del 1324-25

Tornam als temps del segon fill de Jaume II de Mallorca, el rei Sanç, que morí l'any 1324 sense fills legítims. La seva mort provocà el previsible intent del rei Jaume II de Catalunya-Aragó a reincorporar el Regne de Mallorca. La seva disconformitat amb l'ascens a la corona de Jaume III, nebot de Sanç, obria tota una caixa de clams i contra clams i, fins i tot, una revolta popular en

Un retrat idealitzat del rei Jaume III de Mallorca. Està fet al gust corrent de l'època de la seva creació (segle XVI?) i no reflecteix l'aspecte verdader del rei, però almenys té un aspecte de tristesa, apropiat al rei que perdia el seu regne i la seva vida abans de complir 35 anys. [Fig. 157]

contra dels "hòmens del castell" a Perpinyà sobre el cadàver del rei mort, com a símbol de control del poder. Igualment disputats foren els termes de la regència. Tota aquest confusió s'enfocava a l'àrea continental del regne i sabem ben poc de *les commocions* a Mallorca, llevat que n'hi havia. Sembla que una mala collita amb escassetat d'aliments complicava l'assumpte a Ciutat.

2. La regència

A l'abril de 1325 una comissió de quatre síndics mallorquins negociava donar suport a la regència de l'infant Felip, el quart fill mascle de Jaume II i l'últim encara viu en la línia de successió. Al setembre del mateix any, el rei de Catalunya-Aragó a la fi concedia conformitat amb el nou *status quo*.

El futur rei Jaume III tan sols tenia 9 anys i el seu oncle l'infant Felip, franciscà extrem de

la tercera via, acceptava ser regent fins a la seva majoria d'edat. No fou una relació productiva entre l'oncle ascètic, turmentat i obsessionat, i el nin fort de salut i extravertit, que mai havia conegut pare ni mare i probablement havia estat malcriat a la cort de Perpinyà.

El nou regent, com a resultat de la confusió i disturbis que seguiren la mort del rei Sanç, havia de fer concessions als municipis, entre altres, Ciutat, per establir la seva autoritat. (Aquestes concessions, però, no necessàriament avançaven en la causa de representació popular, més bé ho retardaven, perquè s'implantava la idea de que una representació més àmplia era associada amb disturbis de la pau.)

El privilegi d'Apian, concedit el mateix abril de 1325, evidenciava una nova lluita pel poder entre múltiples faccions a Mallorca. Al cap d'un any l'infant regent ja estava prou reforçat per començar retractar algunes concessions a grups determinats, però no aconseguia calmar la situació política. Com diu Jaume Serra Barceló, al seu estudi, *"El rei qui fo, el context ideològic del destronament de Jaume III"*, *"La minoria de Jaume III va estar adobada per les faccions i parcialitats [...]"* (1997, p. 272).

3. El difícil regnat de Jaume III

L'assumpció del ple poder del jove rei Jaume III no millorà la situació. Segons Jaume Serra Barceló: *"[...] els inicis del regnat de Jaume III varen ésser plens de conflictes en els quals el control del poder era un objectiu fonamental"* (1997, p. 272).

"[...] l'estructura municipal havia patit fortament en els conflictes de l'entronització" (p. 272).

"A partir de la majoria d'edat del rei es donaren greus enfrontaments entre Jaume III i l'oligarquia que controlava l'administració del Regne" (p. 272).

"D'altra banda, Jaume III s'anà apropant a poc a poc als cavallers, i especialment a la noblesa de Rosselló i Llenguadoc [...]" (1997, p.273).

"En general, la política de Jaume III originà fortes tensions, àdhuc violència institucional" (p. 273).

El rei Pere IV que remunta i amplia el regne del seu rebesavi, Jaume I. Irònicament les dues línies de descendència legítima d'aquest s'extingia poc després de la mort de Pere IV el 1387. El retrat és d'una genealogia feta vers el 1400 i guardada al monestir de Poblet. [Fig. 158]

Pels pobladors de Binissalem el bon rumb de l'economia agrària i l'ampliació dels serveis municipals amortiren les desventures de governació del regne durant la regència de l'infant Felip i el regne de Jaume III. Les poques notícies de la vila que tenim d'aquests anys podien testificar d'un mínim de preocupació pels assumptes de l'estat. La vila i la parròquia foren regentades per pagesos, mentre que els problemes que sortiren foren entre regnes, o, aquí a l'illa, entre persones benestants i poderoses que se sentien perjudicades o beneficiades per l'alineació del rei amb un grup concret de privilegiats.

El resultat dels ressentiments fou que alguns personatges de l'illa proposaven donar suport a l'aspiració, ben coneguda per tothom, del rei de Catalunya-Aragó a reemplaçar al rei Jaume III. Aquest 'partit', els aragonesos o *antijaumistes*, no declarava obertament les seves intencions. Probablement s'haguessin estimat més un enteniment, una mediació, una disposició, qualsevol composició menys el terratrèmol que fou la caiguda del regne. És possible que els Roig, gran família d'*antijaumistes* que al mateix temps eren servents del rei Jaume, (un era capità de la seva barca particular), tenguessin una possessió a Binissalem: Son Roig.

Jaume Serra Barceló ens diu que: "... al darrera de la conspiració hi havia l'oligarquia mercantil, menestrals i especialment lletrats i personal de l'administració que havia estat menyspreat per Jaume III en els darrers anys del seu regnat. Al cap de la conjura hi havia membres destacats del llinatge Roig: Miquel, Berenguer, Francesquí, Gaubert, Jaume, Pere i Simó, els seus parents. La conjura va estar dirigida preferentment per Berenguer i Jaume Roig, juntament amb el jurista Guillem Miquel el qual donà totes les justificacions legals a canvi de fidelitat...", mentre "El vertader protagonista de la conjura va ser Bertran Roig, un dels caps dels 'aragonesos'" (Jaume Serra Barceló, 1995, pags. 274 -75).

Difícilment anirem a concretar detalls d'aquestes persones perquè Serra Barceló explica que "Les conseqüències, a la llarga, de la seva aventura ha estat la condemna a la invisibilitat històrica, tota vegada que, malgrat el seu paper rellevant, no apareix el llinatge ni en el nobiliari de Bover" (1995, p.275).

No hi mancaven seguidors de l'altra tendència. D'Alaró i Sencelles hi havia destacats *jaumistes* de les famílies de Puigdorfila i Tornamira al primer, i Santacília al segon. A partir de l'any 1343, membres d'aquestes famílies varen patir desterrament, confiscació de béns o decapitació pel nou règim, evidentment un destí pitjor, des del seu punt de vista, que l'oblit.

La fi de la dinastia de Jaume II i la incorporació al regne de Catalunya-Aragó

És molt difícil determinar fins a quin punt el terratrèmol dinàstic fou percebut com a tal pels veïns de Binissalem o altres pobles de Mallorca. Dels documents de caire municipal que en queden, no sembla que passés res; al 1342 les comunicacions emanaven "del rei En Jaume" i des de juny de 1343, "El rei Pere comunica..." (RRV2 : pp.12, 13). Pels pagesos és impossible que un canvi de règim pacífic no fos preferible a la destrucció agrària que hagués implicat la resistència i la pertorbació al punt de començar la collita. Suposem que haguessin aplaudit tots els esforços per evitar una invasió, i pot ser que després l'allevijament fos el sentiment predominant.

FONTS CITADES

- _J. Ernest Martínez Ferrando, *La tràgica història dels reis de Mallorca, Jaume I - Jaume II -Sanç - Jaume III -Jaume (IV) - (Isabel)*, Barcelona, 1979
- _Antonio Planas Rosselló, *El Sindicato de Fora. Corporación Representativa de las Villas de Mallorca (1315-1834)*, 1995
- _Pau Cateura, *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, IEB, 1982
- _Jaume Serra Barceló, "El rei qui fo. El context ideològic del destronament de Jaume III", *XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Comunicacions, 1997
- _RRV 2

FIGURES CREANT BINISSALEM

CAPÍTOL 23

- [152] Taula genealògica de confecció pròpia
- [153] Vidal de Canyelles, Vidal Major, recopilació dels Furs d'Aragó, (1290-1310) J. Paul Getty Museum
- [154] Manuel Aguirre y Monsalbe: Pere III d'Aragó (1851-54) Zaragoza, Wikipedia Commons
- [155] Usatges de Barcelona, Arxiu Municipal de Lleida (segle XIV) AMLL.Ms-13788-co, Wikipedia Commons
- [156] Manuel Aguirre y Monsalbe (?) Biografías y Vidas, Jaime II el Justo, Espanya, biografiasyvidas.com (09.12.14)
- [157] Galeria de retrats dels reis de Mallorca, Ajuntament de Palma de Mallorca (segle XVI?) Wikipedia commons.
- [158] Anònim, Rotlle genealògic del monestir de Poblet (1400) Pere IV d'Aragó, Wikipedia Commons

Era la segona vegada que el rei de Catalunya-Aragó havia reemplaçat el rei de Mallorca sense resistència significativa dels pobladors (l'altra fou el 1285). Als binissalemsers els devia haver semblat que, en la marxa de les seves vides, tot tornava a ser com era abans. De fet el segon canvi dinàstic, de 1343, era infinitament més significatiu que el primer. Al llarg de la segona meitat del segle XIV, Mallorca canviava per sempre perquè els interessos de la nova monarquia foren radicalment diferents dels de la dinastia desapareguda. Als anys just següents al 1343, però la vida continuava tranquil·la; fins i tot alguns desterrats tornaven a les seves propietats als deu o quinze anys.

Alguns historiadors han gastat molta tinta sobre la imaginada 'deslleialtat' dels baleàrics als seus reis, però els enllaços entre Mallorca i la corona havien estat atenuats quasi des del principi. Mallorca havia tingut la distinció de donar el nom al regne sense sentir més que esporàdicament un interès o respecte corresponent de part dels governants, més arrelats al Rosselló.

Creant la vila de Binissalem

Un mosaic de cent-cinquanta anys del Regne de Mallorca,
des del 1231

Pel que fa a les imatges, fotografies i il·lustracions: Atès que algunes fotografies, imatges i il·lustracions contingudes en aquesta obra han estat realitzades per tercers, la reutilització i difusió d'aquestes no està coberta per la llicència Creative Commons ni per cap altra llicència, per la qual cosa la seva utilització serà responsabilitat de la persona que en faci ús. En cas que un tercer trobàs que en aquesta obra s'ha fet un ús no autoritzat de les seves imatges, fotografies o il·lustracions pregam que es posi en contacte amb info@creantbinissalem.com per a la seva retirada o correcció.